

Людмила Шевченко-Савчинська
Костянтин Балашов

ДАВНЯ ЛІТЕРАТУРА:

з полону стереотипів

Людмила Шевченко-Савчинська, Костянтин Балашов
Давня література: з полону стереотипів. «Медієвіст», Київ, 2012.

На сторінках видання йдеться про одну з забутих, але не втрачених сторінок української культури – літературу, написану латинською мовою. Попри десятки років ігнорування, нині вона впевнено завойовує увагу сучасного читача. Пропонована праця фіксує основні етапи поступу латиномовного письменства в часовому проміжку між пануванням Данила Галицького та сьогоденням і має на меті дати новий поштовх розвитку української неолатиністики.

Сконтактувати з авторами можна за електронною адресою
ludshevchenko@medievist.org.ua

*Видання здійснене за сприяння **medievist.org.ua** – першого українського інтернет-проекту з неолатиністики.*

Зміст

Datur facultas cuilibet opponendi	4
Розділ I. Навіщо вивчати українську неолатиністику?	6
Розділ II. Основні поняття неолатиністики. Глосарій	24
Розділ III. Латиномовні тексти в Україні: хронологія, жанри, образи	38
Розділ IV. Давня література в сучасному світі	91
Додаток	103
1. Domus virtutis et honoris (...) per Bartholomaeum Zimorowicz	103
2. Stanislai Orichovii Panagyricus nuptiarum Sigismundi Augusti Poloniae Regis	105
3. Commentarius medicus in L. Annaei Senecae opera per Erasmus Sixtum (...) conscriptus	107
4. Annalium urbis Leopoliensis (...) Ioannis Thomae Iosephowicz (...) evolutos	109
5. Obsidio Zamoscana (...) a M. Ioanne Bytomski	111
6. Venatio amoris in Apro et Leaena (...) a Luca Stanislao Slowicki	113

Datur facultas cuilibet opponendi

Цими словами автори латиномовних наукових видань XV–XIX ст. заохочували читачів до дискусії. Ми також закликаємо по-міркувати над головними тезами, викладеними в нашій книзі: по-перше, пропоновані твори, незважаючи на свою іншомовність, ба-чаться нам органічною частиною української літератури, а отже, культури; по-друге, оскільки латиномовна автура належала до ви-сокоосвіченої верстви суспільства, інтелектуальної еліти, чиєму світогляду раніше приділялося замало уваги, вважаємо досліджен-ня цих літературних надбань вельми корисними для осмислення історії українського духовного розвитку.

Неймовірно, але термін «латиномовна українська література» досі здатний викликати подив навіть у філологів-україністів. Іноді здається, що, вивчаючи в університеті творчість Теофана Проко-повича, не всі здогадувалися, наскільки багато написаного ним – латиною; згадуючи про полономовні «Селянки нові руські» Барто-ломея Зиморовича, програми й сьогодні оминають увагою його ла-тиномовний «Потрійний Львів», а чудово перекладені Володими-ром Литвиновим та Мирославом Трофимуком твори Станіслава Оріховського, певно, створюють у декого враження, що в оригіналі вони й були написані українською. Насправді ж, імена авторів віт-чизняної новолатинської спадщини знайомі будь-якій людині зі шкільної лави, найяскравіший доказ – Григорій Сковорода.

Таке недобачання – закономірний результат дії поширеного упередження, ніби давня література занадто віддалена від нас у часі, отож, не може бути по-справжньому цікавою. Однак не можна любити і розуміти те, чого не знаєш. А для того, щоб знати давню літературу з притаманною їй багатомовністю потрібно, на додачу до давньої української, володіти ще принаймні польською і латиною. До опанування останньої, що й нині (попри вкрай обтягу програму курсу) вивчається всіма гуманітаріями, ми закликаємо тих, у кого росте бажання досліджувати позначені латиномовністю часи в літературі та історії України. «Наес cogita», як полюбляв підкреслювати важливе у своїх листах український мандрований мислитель.

Розділ I. Навіщо вивчати українську неолатиністику?

Той, хто береться до об'ємної справи, як і той, хто вирушає в далеку дорогу, повинен бачити свою мету – принаймні в уяві. Яку матеріальну чи нематеріальну користь вона принесе? Якщо завчасно не визначити відповідь, докладені зусилля можуть виявитися марними. У нашому випадку ключовим запитанням є: навіщо вивчати українську латиномовну літературу? І для чого розвивати неолатиністику, молоду дисципліну, яка досліджує філософсько-художні латиномовні тексти, датовані XV-XX ст., в Україні?

Мета цієї роботи бачиться нам потрібною, залежно від галузі зацікавленень і рівня гуманітарної підготовки причетних. Фахівцеві-філологу відкриття вітчизняної латиномовної сторінки дає можливість спростувати застарілу концепцію української літературної «неповноти», підійшовши до цього питання з іншого боку, аніж Григорій Грабович¹, спробувати заповнити деякі жанрово-стильові лакуни: на вітчизняному ґрунті цілком може йтися про «латиномовний Ренесанс» чи «латиномовне Просвітництво». Для нефахівця це нагода позбутися стереотипного уявлення про архаїчність давньої літератури і переконатися в тому, що її

Неолатиністика –
можливість
зруйнувати міфи

¹ «Із будь-яких поглядів така концепція помилкова, і я свого часу не раз з нею полемізував. Бо поняття «неповної літератури» допускає модель «повноти», і таку модель, тобто типологію жанрової системи, безапеляційно, схематично запозичують у західних літературах. Але, ясна річ, ніщо нас не зобов'язує приймати будь-яку модель з її гамою жанрів і стилів – чи то англійської, чи французької, чи навіть російської літератур – як закономірну, як взірць теоретичної «повноти». Адже кожна література відзеркалює динаміку і потреби свого суспільства, і висування якихось універсальних вимог межувало б із схематизмом». Грабович Григорій. До історії української літератури: дослідження, есе, полеміка. – К.: Основи, 1997. – 604 с., с. 16.

твори здатні привабити читача й сьогодні. А загалом для всіх нас – це шанс зруйнувати один зі шкідливих міфів про самих себе, позбутися моноліту комплексів «віками пригнобленого селянського народу», адже інтелектуальна еліта українських етнічних земель зробили потужний внесок у розвиток держав, до яких свого часу належали, особливо – Речі Посполитої та Російської імперії.

У результаті навіть побіжного ознайомлення з латиномовною автурою XV–XIX ст. та образною системою творів можна значно більше дізнатися про місце і роль у тогочасному українському суспільстві міщан і шляхти, новими очима поглянути на козаків, духовенство, селян, збагатитися не лише раніше невідомою інформацією, а й, що цінно для філолога, вишуканими її формулюваннями. Ось як характеризує козацтво львівський бургомістр Бартоломей Зиморович²:

«Cosaci vero fiducia animorum, non modo jugum, sed ne frenum quidem accipere volunt – Козаки справді певні себе, не те що ярма, а й вуздечки будь-якої вдягати не хочуть³».

Його колега Еразм Сикст перепрошує господаря дому, де перечікує пошесть, такими словами:

«Vero Illustrissime Princeps velim existimes me dedignatum fuisse tuae conversationis splendorem & suavitatem, sed quia Musae secessum amant, Philosophiaque atque eius soror Medicina, non est popolare artificium, ideo haec cogitans, semotus ab agendo, in hunc locum secesseram, qui mihi Tusculani Ciceronis Speciem referet – Найясніший пане, не хотів би я, щоб ти вважав, ніби мною зневажено блиск і задоволення від спілкування з тобою, але Музи люблять самотину і Філософія та її сестра Медицина не є заняттями, яким підходить велелюддя, – так міркуючи, віддалений від потреби діяти, в цьому місці я усамітнився, прибравши вигляду Тускуланця Цицерона»⁴.

**Козаки справді
певні себе,
не те що ярма,
а й вуздечки
будь-якої вдягати
не хочуть**

² Бартоломей Зиморович. Львів, чільне місто Русі, ворогами обложене. Краків, 1693. (Leopolis Russiae Metropolis (...) Anno MDCLXXII hostiliter obsessa. Cracoviae, 1693).

³ Якщо не зазначається інше, тут і далі переклад творів з латини – Людмили Шевченко-Савчинської.

⁴ Еразм Сикст. Медичний коментар до праць Л. Анея Сенеки. Львів, 1627. (Commentarius medicus in L. Annae Senecae opera. Leopoli, 1627).

Латиномовний епістолярій Григорія Сковороди рясніє афористичними висловлюваннями: «Cave has dieculas nugis insumas! (...) Tempore coelum, imo ipse deus emitur – Стережися ці днини витрачати на пuste! (...) За час можна купити небо, навіть самого бога»; «O vitae via dulcis, ubi bene conscia mens est! – О, солодкий шлях життя, коли совість чиста!»⁵ тощо.

Серед авторів, видавців чи героїв української латиномовної літератури були і шляхта, і видатні науковці, і чільники церков – інтелектуальна і політична еліта, самодостатні люди, які знали, чого хочуть і цінували досягнуте. За доказ можуть правити слова Костянтина Вишневецького на Люблінському сеймі 1569 р.: «Ми є народом таким поштивим, що жодному іншому народові у світі не поступимося»⁶ та звернення видатного українського мислителя XVI ст. Станіслава Оріховського, священника, філософа, українського шляхтича, до короля Речі Посполитої. Перша цитата не потребує додаткового тлумачення, щодо другої, то важко уявити собі представника справді пригнобленого народу в державі, який би наважився повчати короля:

«Quid enim per Deos immortales ab eo expectes, qui sine ullis honestis praeceptis, ex puellarum coetu emersus, a cantu, a tibia, a luxu, a mascara, a vino, a somno, a stupro, ad summum imperium accesserit? (...) Non capit haec, mihi credite angusta, ac nulla bona institutione erecta mens, sed vacillat ac titubat in omni Regio officio ac munere. Qui enim Rex haec puer non didicit, is vitam miseram, desertam, contemptam, infamem, ac obtreccionibus expositam agat necesse est – Чого з волі богів безсмертних можна чекати від того, хто до найвищої влади прийде без чесних учителів, з'явиться з гурту дівчат, де займався тільки співом, сопілкою, розкошами, танцював третяка, пив вино, спав, займався розпустою? (...) Душа, жодною доброю наукою не піднесена,

Ми є народом
таким поштивим,
що жодному іншому
народові у світі
не поступимося

---

⁵ Сковорода Г.С. Листи до Михайла Ковалинського. – В 2-х тт. – Т. 2, – К.: Наук. думка, – 1973.

⁶ Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). – К., 1993., с. 270.

хитається і спотикається при виконанні будь-якого державного обов'язку чи служби. А таким стає король, якщо в дитинстві не навчався. Життя він змушений вести безрадісне, самотнє, нікчемне, нечестиве, на посміх усім.»⁷

Упродовж життя, сповненого різноманітних перипетій⁸, С. Оріховського не переставали хвилювати проблеми державного масштабу. У своїх від початку призначених для друку посланнях, які сьогодні називалися б відкритими листами, він звертався до польського короля, папи римського й шляхти, тобто прагнув вести діалог із суспільством, а оскільки не чекав швидкої відповіді, то наповнював свої тексти риторичними та уявними запитаннями від свого співбесідника й опонентів, на які запропонував передовсім власні відповіді, залишаючи, втім, простір для роздумів читача.

Подібні риторичні прийоми зустрічаємо і на сторінках латиномовних творів іншого українського майстра віртуального діалогу, Григорія Сковороди. У листуванні між Г. Сковородою та його вихованцем Михайлом Ковалинським трапляються й цілком реальні запитання і відповіді на висловлені адресатом («Ти мене вчора питає, коли виходили з храму, чому я всміхнувся (...)»⁹), які автор нерідко використовує як відправну точку філософських рефлексій. Так, з цитованої фрази мислитель починає роздуми про сміх як прикмету здорової душі. Інших поглядів на веселощі притримується С. Оріховський: у ставленні до сміху він ближчий до Луція Аннея Сенеки (філософія якого залишає-

Сміх –
ознака здорової
душі

⁷ Станіслав Оріховський. Поховальна промова на смерть короля Польщі Сигізмунда Ягелона. Краків, 1548. (Funerbris Oratio: (...) in funere Sigismundi Jagellonis Poloniae regis. Cracoviae, 1548.) Переклад В. Литвинова. Українські гуманісти епохи Відродження. – Київ, «Наукова думка», «Основи», 1995. – Ч.1–2. <http://www.litopys.org.ua/human/hum04.htm>

⁸ Станіслав Оріховський-Роксолан народився 1513 р. в с. Оріховці Перемишлянської округи воеводства Руського. Початкову освіту здобув у Перемишлі. Вчився в університетах: Краківському (з 1526 р.), Віденському (в 1527 р.), Віттенберзькому (в 1529 р.), Падуанському (в 1532 р.), Болонському (в 1540 р.), а також вдосконалював свої знання у Венеції, Римі, Лейпцігу. 1543 р., після сімнадцятирічного перебування за кордоном, повернувся додому, де займався активною гуманістичною діяльністю. Помер 1566 р. Найвідоміші його твори латинською мовою – дві промови «Про турецьку загрозу», «Про целібат» (1547), «Відступництво Риму», «Напучення королеві польському Сигізмунду II Августу», «Хроніки», що описують п'ять років історії Польщі, «Промова на похорон Сигізмунда I» (1548).

⁹ Сковорода Г.С. Листи до Михайла Ковалинського. – В 2-х тт. – Т. 2, – К.: Наук. думка, – 1973

ться чи не найпопулярнішою в українській неолатиністиці упродовж століть) – гуманіст закликає короля бути серйозним і стверджує, що справедливість, чесність і мир «не приходять лише туди, де сміх та жарти, їх знаходять де-інде». Отож, С. Оріховський вчить короля, що розкоші, в яких той купається, – марнота, а Г. Сковорода каже М. Ковалинському, що звичне і просте є невичерпним джерелом радощів.

На відміну від багатьох мудреців, Г. Сковорода не протиставляє душу й тіло, усвідомлюючи, що людина – це гармонійна єдність, часто зіставляє їхні функції: «обов'язково і саме щоденно підкидай у душу, як у шлунок, слово або вислів». С. Оріховський порівнює з людським тілом державний організм і навчає короля бути добрим лікарем цьому тілу – черговий випадок використання філософії Сенеки як претексту. Ця антична метафора набула значної популярності серед інтелектуалів XVI–XVII ст. – як побачимо на прикладі іншого українського латиномовного автора, Еразма Сикста (1570–1635 рр.)¹⁰

Попри відсутність у неолатиністиці художнього жанру в сучасному його розумінні, читання перекладених українською¹¹ історіографічних, епістолярних, етикетних творів здатне захоплювати та приносити суто естетичне задоволення не менше, ніж їхніх сучасних аналогів. Можливо, через те, що праці, які виконували прикладні функції три-п'ять століть тому, з часом перетворилися на пам'ятки літератури та набули ознак історичної белетристики. Крім того, упродовж понад п'ятисот років до латиномовної творчості у різних жанрах доклалися представники найрізноманітніших фахових зацікавлень, політичних поглядів та регіонів – тож, нині

Сковорода не протиставляє душу й тіло

---

¹⁰ Еразм Сикст (Мриголод) (1570–1635) – доктор медицини родом зі Львова, навчався у Кракові, докторський ступінь здобув в Італії. Упродовж 1614–1629 рр. працював лікарем львівського лазарету, пізніше – професор медицини в Замоївській академії. Був львівським бургомістром. Автор низки наукових робіт, найвідоміші серед яких – латиномовні коментарі до трактату Геркулеса Саксонського про ковтун (1600), до творів Л. Сенеки (Львів, 1627) та Публія Сира (Краків, 1590, 1600) і трактат про термальні джерела у селі Шклі поблизу Львова (Замостя, 1617).

¹¹ Це важлива перевага латиномовних текстів: перекладені сучасною українською, вони стають максимально доступними для читача (на відміну від більшості кирилических пам'яток цього періоду), оскільки завдяки перекладу усувається як мовний, так, почасти, і стилістичний бар'єр.

читач може собі обрати твір на будь-який смак: від суспільно-політичних праць та медичних досліджень до вишуканих віршів. Таке жанро-стильове розмаїття є наслідком ролі латини як універсальної мови європейських інтелектуалів, тому, знайомлячись зі спадщиною латиномовного письменства, ми *de facto* бачимо повноцінний відбиток духовного життя тогочасного високоосвіченого прошарку суспільства.

Творчість львів'янина Еразма Сикста може служити зразком наукового стилю XVII ст.: аналіз посилань вражає не тільки глибиною знань автора у царині медичних надбань стародавнього світу, а й обізнаністю з науковими працями Середньовіччя, Ренесансу та сучасників. Значний інтерес викликає медичний коментар Е. Сикста до творів Сенеки, надрукований 1627 р. у Львові. Це яскравий приклад синкретизму наукового, публіцистичного та художнього стилів в одному творі, де серйозні наукові факти, приклади з власної медичної практики сусідають із цитатами не лише античних лікарів (Гіпократ, Гален), а й письменників, поетів (найчастіше цитується Гораций) і навіть з поетичними рядками, нерідко *cum grano salis*¹²:

*«Три обличчя лікар має: одне, коли кличуть його –
Ангельське, щойно допоміг, як сам Бог,
Потім, коли вилікує хворобу й винагороду свою вимагає,
Жахливе являє і страшне, як у сатани»¹³.*

Попри назву, Еразм Сикст цитує і коментує не тільки праці Сенеки: він звертається до стародавніх письменників, які хоча б побіжно торкалися медичних питань (Плутарх, римські дослідники природи і сільської місцевості взагалі Катон Старший, Варон, Колумела); прекрасно орієнтується у творах давньогрецького медика Паладія, математика Діофанта, римського полководця, а насамперед, визнаного природознавця й географа Гая Плінія Старшого, римського письменника, інженера й архітектора Вітрувія. Однак

Спадщина Еразма Сикста – зразок тогочасного наукового стилю

---

¹² З дрібкою солі, іронічно (лат.)

¹³ Мовою оригіналу: *Tres medicus facies habet; una, quando rogatur // Angelicam; mox est, cum iuvat ipse Deus. // Post ubi curato poscit sua praemia morbo, // Horridus apparet, terribisque sathan.* (Valerius Cordus)